

БУНЬМО
ЗНАЙОМІ!

Малієнко Юлія Борисівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України. Автор і співавтор кількох посібників для школярів й учителів, робочих зошитів з всесвітньої історії для 7 і 8 класів, програми для профільного курсу «Досліджуємо історію України» для класів суспільно-гуманітарного профілю навчання. Сфера наукових інтересів – всесвітня історія, зокрема історія Середніх віків, методика навчання всесвітньої історії у загально-освітній школі.

Юлія Малієнко

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СВІТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ. НОВА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА І ТЕОРІЯ ТРЬОХ СТАНІВ. РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В СТАНОВЛЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА. Всесвітня історія. 7 клас.

З циклу «Методика вивчення Середньовіччя»

Тема «Середньовічний світ Західної Європи» містить важливий, актуальний для семикласників матеріал, оскільки вивченими поняттями учні оперують протягом всього курсу історії Середніх віків і Ранняго Нового часу. Водночас, навчальна інформація доволі затеоретизована, складна, насичена багатьма термінами. До того ж, відсутність динамічних подій і яскравих постатей робить цю тему малоцікавою для учнів. Попри ці об'єктивні показники, варто контролювати засвоєння семикласниками понять протягом усього уроку. Отже, увага учнів концентрується на таких питаннях, як формування і взаємозалежність станів, на основних процесах, характерних для їх існування. Усе це допоможе учням зрозуміти складні тенденції становлення і розвитку середньовічного суспільства.

Аналіз динаміки засвоєння знань семикласниками показує, що на початку навчального року формування нових понять відбувається повільніше. Перехід від системи понять, сформованих у курсі історії Стародавнього світу в 6 класі, до системи понять медієвістики досить важкий для семикласників, оскільки потребує від учнів певної перебудови зв'язків, які вже склалися у свідомості дитини. Не всі учні усвідомлюють, що вони починають вивчати історію нової цивілізації, тому характерною стає ситуація, коли старі поняття певною мірою гальмують засвоєння нових. Тож на початку року учні плутають поняття «раб» і «залежний селянин», «рабовласник» і «феодал» тощо. Такі помилки, зазначав відмий педагог і психолог А. Редько, викликані не лише тим, що процес формування понять про нову епоху тільки починається, а й звичкою учнів використовувати терміни, якими вони протягом цілого року оперували на уроках історії Стародавнього світу. Тож важливо вже з перших уроків працювати над формуванням нових понять.

Зазначимо, що наведені документи, схеми та інші матеріали використовуються вчителем відповідно до потреб уроку і можливостей класу. Сучасні технології дають змогу вчителю вивести будь-який матеріал на екран, зрештою їх можна опрацювати усно. Усе залежить від Вас!

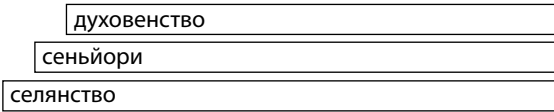
Одним з основних залишається поняття «стани». *Стани* — великі групи людей, які мають однакові, закріплені законом, права та обов'язки, що передаються у спадок. Основними станами середньовічного суспільства є феодала (світські, духовні), селяни, городяни. Усі сучасні підручники вміщують пояснення «теорії трьох станів». Хоч у назві звучить «теорія», пояснення — одне з найпростіших в курсі: «ті, хто моляться, ті, хто воюють, ті, хто працюють».

Завдання до питання: «Основні суспільні стани»

- ▣ Дайте відповідь на запитання: «Чим визначалася належність людини до певного стану?» Наведіть приклади.
- ▣ Згрупуйте слова за темою: «Стани середньовічного суспільства».

З наведеного переліку впишіть у відповідну «схдинку» слова, які стосуються станів середньовічного суспільства: єпископ, феодал, община, герб, ремонт мостів і гре-

бель, рицарська честь, Біблія, повинності, васал, церковна десятина, кріпак, абат, турніри.

ФЕОДАЛИ

Попри те, що поняття «феодал» є мало не основним поняттям епохи, медієвісти й дотепер сперечаються про його зміст, просторові й хронологічні межі використання. Проте є певні складові поняття, які опановують семикласники: умови отримання феоду, прикріплення селян і васалітет. Щодо останнього, то, як на мене, його потрібно давно вилучити з програми, що утім, ніяк не вдається. Починаючи формувати поняття «феодал», учитель зосереджує увагу учнів на характерних рисах цього стану:

- володіння феодом — землею з селянами, за яку треба було нести військову службу;
- прикріплення селян до землі феодала;
- повинності селян на користь феодала — панщина й оброк.

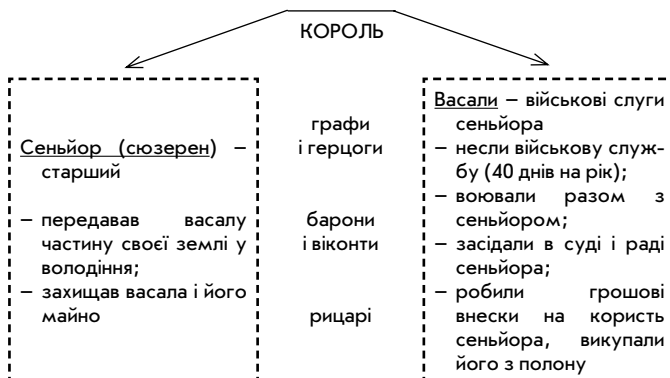
ФЕОДАЛЬНА ІЄРАРХІЯ

Відносини між феодалами в середньовічному суспільстві визначалися системою васалітету, феодалної ієрархії. Сеньйор — сюзерен (старший), феодал, васал — теж феодал, який стоїть щаблем нижче свого сеньйора і залежний від нього.

Ієрархія — послідовне розташування посад, чинів тощо від найнижчих до найвищих у порядку їх підлеглості.

- Розгляньте схему «Сеньйори і васали».
- Подумайте, у чому виявлялася взаємозалежність сеньйорів і васалів.

У менш підготовлених класах учитель може сам пояснити сутність васалітету за допомогою пропонуваної схеми.

Учитель зазначає, що селяни не належать до феодалної драбини.

Відносини між феодалами у середньовічному суспільстві можна схарактеризувати за допомогою наведених нижче документів.

● МОВОЮ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

3 книги феоідів

Про природу феоду

Природа феоду така, якщо сеньйор інвестував васала яким-небудь феодом, ... то він не може без вини відібрати в нього феод.

Яким чином можна було втратити феод

Якщо сеньйор буде битися у відкритому бою, а васал залишить його — не мертвого або смертельно пораненого.

Якщо васал нападе на сеньйора або його замок, знаючи, що там знаходиться сеньйор або його дружина.

Якщо васал вб'є брата або племінника сеньйора.

Коли васал зобов'язаний цілувати сеньйору руку, а коли не повинен

Васал повинен цілувати сеньйору руку, коли стає його васалом. Також він має цілувати сеньйору руку, коли його посвячують у рицарі, після того, як йому одягли шпагу. І так само він має робити, коли прощається з сеньйором. В інших випадках не повинен.

3 «Пісні про Роланда»

За нашого сеньйора слід терпіти
Жорстокий холод і нестерпну спеку,
Віддати кров свою і тіло разом.
То бийте ж списом, я мечем дістану,
Дарунком Карла, славним Дюрендалем,
Якщо ж загину, той, хто його візьме,
Все ж скаже: «Меч шляхетного васала!»

- Визначте, якими були стосунки між сеньйором і васалом?
- Які зобов'язання брали на себе васали?
- Розгляньте середньовічний вітраж. Чому майстри зображували селян і феодалів разом?

ТРУДІВНИКИ-СЕЛЯНИ

Перш ніж формувати поняття «залежні селяни», треба визначити причини, через які вільні селяни ставали залежними від феодала. Після обговорення цього питання з учнями варто записати в зошити основні причини перетворення вільних селян на феодално залежних:

- добровільно, заради безпеки, яку гарантував їм новий господар;
- добровільно, взявши шлюб із залежною людиною;
- примусово, під час захоплення феодалами общинної землі;
- примусово, як покарання за провину;
- внаслідок принципу «немає землі без сеньйора», отже, де б не жив селянин, він мав платити за користування землею.

Причини, через які селяни ставали залежними від сеньйорів, можна визначити, опрацювавши подані документи.

● МОВОЮ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Грамота про земельне користування

- ▣ З яким проханням і чому селянин змушений був звернутися до феодала?
- ▣ Які зобов'язання брав на себе селянин?

Постійному сеньйору моєму. Маючи повсякденну скруту, розшукую постійний заробіток і не можу його знайти. Звертаюсь я до милості вашої, щоб ви дали мені у вашому помісті землю для обробітку. Зобов'язуюсь ніякої протидії не чинити і збитків не завдавати, в усьому діяти вам на користь. Якщо я порушу дане зобов'язання, ви будете мати повне право вигнати мене з цих земель.

Кабальна грамота

- ▣ Які причин змусили селянина визнати свою залежність від феодала?
- ▣ На які умови погоджувався селянин?

Сеньйору моєму. Всім відомо, що через надзвичайну бідність і важкі турботи я не маю на що жити і що одягати. Мені нічим віддавати вам борг. Тому я просив здійснити і затвердити закабалення моєї вільної особистості. Відтепер ви маєте повне право робити зі мною все, що робили з рабами: продавати, обмінювати, карати.

З листа монаха настоятелю монастиря

- ▣ Як ви думаєте, чи можна однозначно стверджувати, що зазначені селяни були злочинцями?
- ▣ Поясніть, чому монах врятував селян?

Франкські селяни Жак і Вілар були звинувачені у крадіжці. Після тортур вони визнали свою провину, і мали бути страчені. Я врятував їх від смерті. Жак і Вілар видали мені листа, в якому вони визнають себе людьми монастиря й зобов'язуються працювати на наших полях.

Ордонанс¹ Людовіка X про звільнення селян

- ▣ Якої категорії селян стосувався цей документ?
- ▣ На яку причину звільнення селян від кріпацтва вказує Людовік X?
- ▣ На яких умовах звільнялися селяни?

Хоча за природним правом кожен має народжуватися вільним, ... але багато нашого простого народу потрапило у кріпосну залежність. Бажаючи виправити це, щоб стан не-свободи був приведений до стану свободи, повеліваємо, щоб всім, хто впав у кріпосну залежність, була дана воля на добрих і пристойних умовах.....

... Наказуємо селянам відправлятися у міста, містечка, общини до посадовців, щоб домовлятися з ними щодо викупів.....

¹ Ордонанс — указ короля у Франції, що до революції 1789 р. мав силу закону.

Учитель має пояснити, що залежні селяни продовжували господарювати на своїй ділянці, але за користування наділом вони мали відпрацювати на полі феодала й віддавати йому частину свого врожаю..

Життя і праця селян-трудівників розглядаємо відповідно до навчального матеріалу, вміщеного у підручник.

Зрозуміло, що в різних підручниках подано різні документи та ілюстрації, які характеризують натуральне господарство, стани середньовічного суспільства. Варто звернути увагу дітей, що об'єктивних візуальних джерел Середньовіччя, які б розкривали долю селян, небагато. Адже мистецтво було розраховане на знать, яка не хотіла бачити нужденне життя землеробів. Тим не менш, уявлення про різні види сільськогосподарських робіт середньовічні мініатюри дають.

Пропонуємо типи завдань, що підійдуть до будь-якого підручника.

Завдання на розвиток умінь працювати з різними джерелами знань

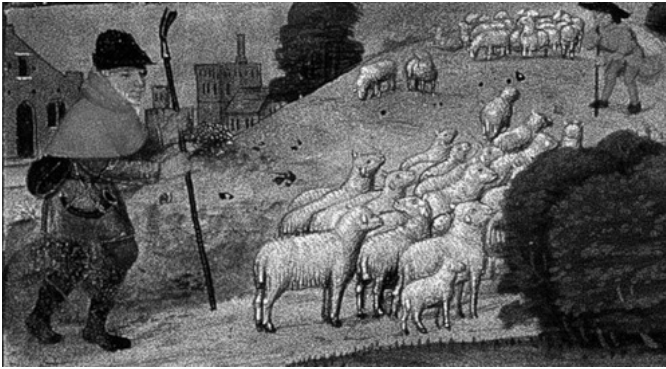
▣ Роздивіться ілюстрації, подані в підручнику. Знайдіть у тексті параграфа поняття, які можуть стати підписом до ілюстрацій. Знайдіть підтвердження ілюстративному матеріалу в документах параграфа.

Розвиваємо в учнів уміння використовувати ілюстрацію як історичне джерело

▣ Користуючись ілюстраціями, документами й текстом підручника, встановіть які види сільськогосподарських робіт виконували селяни.

Сільськогосподарські роботи. Середньовічні зображення.

Сільськогосподарські роботи. Середньовічні зображення.

Підсумовуючи роботу над поняттями «феодал», «залежний селянин», учитель пропонує учням завдання, які дадуть змогу перевірити, як учні засвоїли поняття та вміють ними оперувати.

Завдання на перевірку умінь учнів оперувати основними поняттями теми

■ Порівняйте рабів і залежних селян. Оперуйте такими критеріями порівняння, як час існування цих категорій населення, ступінь залежності від власника, володіння землею і домівкою

■ Схарактеризуйте стан феодалів за такими критеріями: умови отримання феодалу, шляхи зростання феодалного землеволодіння, становище в суспільстві.

■ Якому типу господарства відповідає наведений нижче опис: «...безперешкодно ми проходимо під склепінням воріт і вступаємо в передній двір замку. Так це ж ціле село! Тут і капела, і басейн із водою, і житла робітників, що мешкають у замку, і кузня, і навіть млин. Потроху просуваємося вперед, і ми — на іншому дворі. Тут знаходяться стайні, льох, кухня, узагалі усякі служби...».

■ З наведеного переліку історичних явищ викресліть ті, що не належать до натурального господарства: господарський зв'язок між країнами; усе необхідне для життя виробляється в помісті; слабкий розвиток торгівлі; активний розвиток торгівлі; поширення грошей.

Пропонуємо таблицю «Категорії селян середньовічної Європи».

Додатковий матеріал для вчителя

Категорії селян середньовічної Європи	Обов'язки	Права
Поземельно залежні селяни	За право користування землею феодала сплачували податки сеньйору Піддавалися феодалському суду	Залишити землю і піти від сеньйора
Особисто залежні селяни	Панщина — 2-3 дні на тиждень Натуральні податок	Не мали право залишити землю і піти від сеньйора
Вільні селяни — незначний прошарок	Піддавалися суду сеньйора, на території якого розташовані їхні землі	Володіли власною землею

РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В СТАНОВЛЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Згідно з новою програмою, питання впливу церкви на життя середньовічного суспільства розглядається неодноразово. У цьому немає перебільшення. Більшість європейських держав в епоху Середніх віків були християнськими. Християнство стало потужною силою Середньовіччя, яке об'єднувало країни навіть тоді, коли вони воювали між собою. Усе життя європейців-християн було пов'язано з церквою, вони мали єдині погляди на світ, правила поведінки, моральні засади. Саме тому в змісті курсу так багато уваги приділено історії церкви, зокрема, католицькій, як безпосередньо у темі 2, так і опосередковано в контексті інших тем.

Вивчення питань, пов'язаних з релігійно-церковним життям середньовічної Європи, бажано почати з актуалізації власного життєвого досвіду дитини та знань, набутих учнями на інших уроках.

- Де і коли виникло християнство?
- Як називається священна книга християн?
- Назвіть основні християнські цінності.
- Хто з римських імператорів дозволив відкрито сповідувати християнство?

Часовим орієнтиром у селі слугував дзвін церковних дзвониць. Усе селянське життя було пов'язано із цими дзвонами, тому виникли такі вирази: «дзвони жнив», «дзвони збору врожаю». У середньовічному суспільстві час визначався не годинами, а природними ритмами: день – ніч, пори року, тому у цей час казали: «День Господь віддав живим, а ніч – мертвим». Темну частину доби середньовічна людина боялася, пов'язувала її з небезпекою, привидами, іншими диявольськими силами.

□ Розгляньте наведені ілюстрації. Які сфери діяльності монахів вони відображають. Що свідчить про вплив церкви на суспільство?

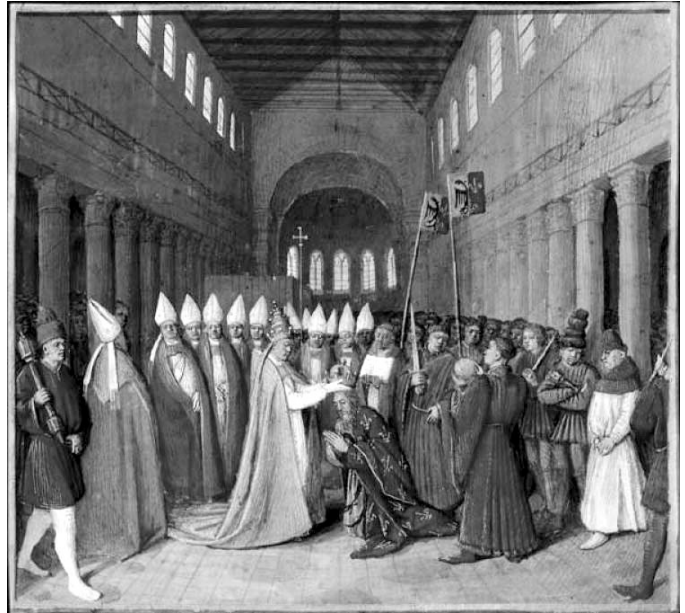
□ Поясніть причини могутності християнської церкви на світанку Середньовіччя.

Праця монахів. Середньовічна фреска

Св. Бернард. Мініатюра XII ст.

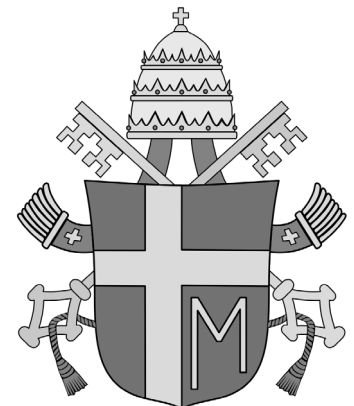
Ж. Фуке. Коронування Карла Великого

Абатство Святого Кассіана. Італія. XI – XIV ст.

Символіка папства

Учителів варто пояснити окремі елементи герба. Папський герб традиційно має золотий і срібний ключі, що символізують владу Христа, яку він дав Апостолу Петру і його наступникам. Головний убір, зображений на гербі, належить папі римському і називається тіара

За допомогою вчителя учні складають схему: «Розкол християнської церкви».

Додатковий матеріал для вчителя

Вибір папи

У XIII ст. була започаткована традиція обрання нового папи Римського. Усіх кардиналів, які брали участь у виборах, на час обрання папи закривали на ключ — звідси походить назва — *конклав* (від лат. *conclave* — закрита кімната, під ключем). Щодня кардинали таємно голосували не більше двох разів. Якщо протягом трьох днів голосувань кардинали не могли порозумітися, то робилася однаденна перерва на молитву. Після кожного голосування люди могли дізнатися, чи обрали нового папу за допомогою... диму. Щоразу, коли спалювали картки для голосування, йшов дим. Чорний означав, що папу ще не обрали, а білий приносив радісну звістку про те, що в католиків з'явився новий церковний очільник.

Середньовічні традиції обрання папи Римського значною мірою збереглися й до наших днів.

● МОВОЮ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Диктат папи

- ▣ Які повноваження брав на себе папа?
- ▣ Які позиції документа, з вашої точки зору, найбільше не подобалися монархам і світським феодалам?

1. Тільки Римський єпископ по праву зветься вселенським.
2. Він один іменується папою.
3. Тільки один має право розпоряджатися знаками імператорського достоїнства.
4. Тільки його ім'я згадується в церквах.
5. Ніхто не має права відмінити його рішення, а він сам відміняє чиї завгодно.
6. Ніхто йому не суддя.

Пізнавальні завдання

▣ Ознайомтеся з наведеними фактами. Зробіть висновок, які сфери життя середньовічної людини контролювала церква.

1. Частини дня відзначалися церковним дзвоном.
2. Церква встановлювала свята.
3. Церква засуджувала лихварів, які багатіли за рахунок часу.

▣ Прокоментуйте середньовічні прислів'я: «Стережіться кури, коли лисиця стає проповідником»; «У кого єпископ рідня, тому гарно живеться»; «Без грошей до церкви не йди».

ЛІТЕРАТУРА

1. История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. Ч. 1 (V—XV века) / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. — М.: Просвещение, 1988. — 288 с.
2. Книга для читання з історії середніх віків: Навчальний посібник для 7-го кл. Загальноосвітн. навч. закл./ Клименко Н. П., Малієнко Ю. Б. — К., 2004. — 304 с.